

pedagog på piedestal

De dagar i lå skolans
schema endast uppta
av rogen läsa och skriva
änheten, höra om lyckid
litvis till det förflutna.
Man kom nämligen rätt
snart under fund med
att vår allt mer gädda
de tid fordrade icke al
nast belasta och und
visade människor på
alltidsjäre blitna i
kurrensen — kamp
brödet ska — nödv
gjorde framför all
tiska duglighet i
dessa förskiter
sig i min folk
de bara up
ar i många
för rats. Det
mi då det
de vinnliga
rat. Nu mer
ma icke allen
att fva sina de
kun ap om saker och
ting man vill även —

OM

MAT

LÄGN

ING

I ENKLARE

och HEM
den
praktiska duglighet, som
kan göra det möjligt
för dem att tillkämpa
en oberoende ställ
samhället. Så
andarbetet på
na och på
llslära.
hest
de

En klart lysande förebild

Sofi Nilsson var bondflickan som reste ensam kors och tvärs över Europa för att hämta hem ny pedagogik. Hon blev lärare på statens mönsterskola i Stockholm och var först i Sverige med att starta skolkök. En doldis och en banbrytare.

TEXT Katarina Bjärvall BILD Pia Koskela

NÅGON BERÖMDHET INOM världens skolutveckling är hon inte, Sofi Nilsson. Hennes piedestal är låg och anspråkslös. Men hon är en symbol för alla de kvinnor som i slutet av 1800-talet steg fram från undanskymda roller som bond- och arbetardöttrar, tog plats i katedern med nya idéer och drev den svenska pedagogiken framåt.

Sofi Nilsson föddes som Sophia Andersson 1840 på den lilla gården Bohyttan i Tjällmo i Östergötland. Hon fick sin undervisning i en ambulerande skola som hennes föräldrar startat för bygdens barn. Läraren kom tillbaka några månader varje år för att sedan dra vidare till nästa trakt, berättar Lasse Eriksson i sin känsligt skrivna biografi över henne.

Av sin far Anders Petter Andersson, senare riksdagsman för

bondeståndet, fick hon lära sig att man kunde dra nytta av allt man såg, bara man hade kunskap. En guldvingefjäril på en äng betydde att där fanns ängssyra, och då var jorden sandrik, och då kunde man räkna ut om det skulle löna sig att dika ut och odla upp marken.

Pappan var starkt engagerad i skolan som framväxande samhällsinstitution. För att stimulera sin tonårsdotters intresse tog han sin häst och vagn och körde runt med henne till några skolor i Östergötland där hon fick inblick i den växellundervisning som var bruklig. Den så kallade Bell-Lancaster-metoden gjorde henne förfärad: 200 barn i ett rum, en lärare som slumrade eller sög på sin pipa i ett hörn, eller i bästa fall förhörde läxor, svarade på frågor och skilde på barn som råkat i luven på varandra.

I mitten av 1800-talet började arbetsmarknaden gradvis öppnas för kvinnor. År 1859 kom turen till folkskolläraryrket.

pedagog på piedestal

yrket, som genom ett dekret från Oscar I blev tillgängligt för kvinnor. En kurs för blivande lärarinnor startades inom räckhåll för Sofi Andersson.

Lilla Finspång har en speciell plats i den svenska skolans historia. Det var dit den tjeckiske pedagogen Comenius bjöds in 1642 för att reformera det svenska skolväsendet och det var alltså där som Anders Berg, framsynt lärare och far till en ung man som skulle växa upp till en minister Fridtjuf Berg, nu startade en så kallad mönsterskola för utprövning av ny pedagogik. Och i anslutning till den öppnade han ett litet lärarseminarium där Sofi Andersson blev student.

»Jag vill ej blifva en vanlig lärarinna, jämförd med sämre skolmästare, icke af medelsorten, utan bland de bästa«, skrev hon i ett brev till Anders Berg, som blivit hennes mentor.

Han rekryterades till den mönsterskola som den nybildade statliga Överstyrelsen just startat i Klara folkskola för gossar i Stockholm. Snabbt erbjöd han Sofi Andersson och hennes kollega och vän Augusta, också hon Andersson, anställning där. Överväldigade tackade de ja.

I STOCKHOLM HAMNADE DE båda unga kvinnorna i en virvelvind av skolutveckling. De undervisade stora grupper bleknosiga pojkar, samtidigt som de handledde lärarinneelever och på kvällarna kilade iväg till egna studier. Framåt natten kurade de ihop sig på sitt lilla hyresrum och förberedde nästa dags lektioner. Noga, för mönsterskolan tog emot många studiebesök, bland annat av riksdagsmän.

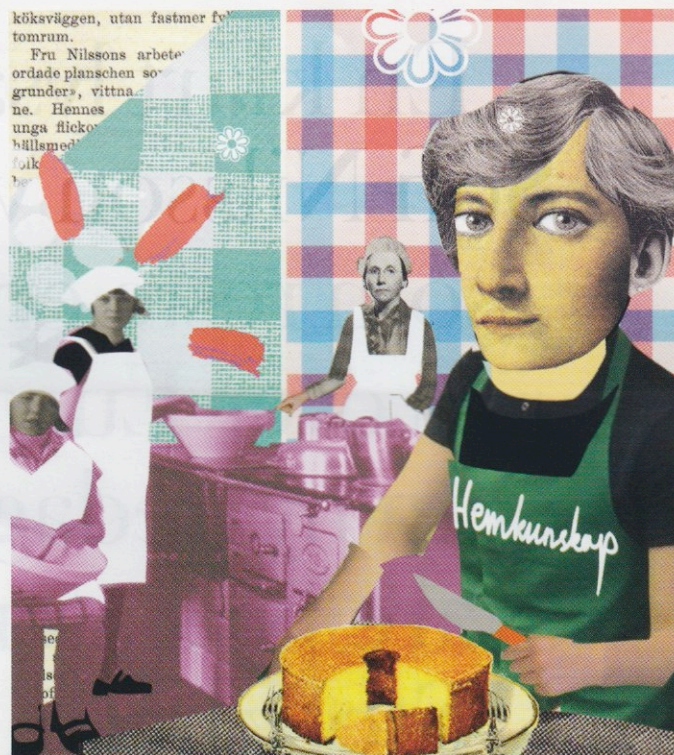
Sofi Andersson blev också snart en del av den intellektuella kvinnokrets som växte fram kring filantroperna Anna Hierta-Retzus och Sophie Adlersparre. När de startade kurser för fattiga flickor var hon snabb att engagera sig i undervisningen.

En person som Sofi Andersson gjorde intryck på var August Strindberg. Han försökte sig på läraryrket på Klara folkskola och har i *Tjänstekvinnans son* irriterat beskrivit hur de kvinnliga lärarna favoriserades med »stipendier att resa utrikes«. Man kan förmoda att det var Sofi Andersson han avsåg.

Våren 1864 fick hon ett stipendium för att resa till England och Skottland och studera skolor som drevs i den schweiziska pedagogen Pestalozzis anda. Hon imponerades av hur lärarna mötte barnens frågor med motfrågor och av hur naturkunskapslärarna i stället för lärobok använde planscher, uppstoppade djur och andra ting.

Efter hemkomsten skrev hon och andra stipendiater rapporter som bland annat fanns med som källor till ett styrdokument för de svenska folkskolornas nya utformning som antogs av Överstyrelsen.

Resorna gav mersmak. Sofi Nilsson skulle under hela sitt liv fortsätta att ge sig ut, ofta ensam, för att från en rad länder

i Europa hämta hem ny pedagogik, introducera den i sin egen undervisning och presentera den för kollegor genom föredrag. Särskilt mycket tid tillbringade hon i Paris, där hon tog intryck av Mme Pape-Carpentier, en progressiv överdirektis som menade att läraren måste »göra sig älskad av barnet«.

Samtidigt i Stockholm växte intresset för mönsterskolan Klara. Nya lärare rekryterades, bland dem den engagerade Sven Nilsson som snart fångade Sofi Anderssons intresse. De gifte sig 1875 och blev ett fritänkande par med stor respekt för varandras yrkesliv och personliga utveckling.

Detta var en tid för framsteg för den svenska kvinnorörelsen och Sofi Nilsson är en symbol för det. Hon hade tack vare en allt högre lön fått inkomstbaserad rösträtt redan i kommunalvalet 1867. Den utnyttjade hon och blev därmed en av de allra första kvinnorna att rösta i Sveriges historia. När hon var gravid blev hon också en av de första att få havandeskapsersättning, när dottern Gerda hade fötts beviljades hon moderskapspenning och när Gerda var något år gammal gick Sofi Nilsson tillbaka till arbetet, vilket var närmast unikt.

På jobbet hade hon mycket att ta itu med. Skolorna i Stockholm var trånga, mörka och kvava. Många barn var undernärda. Sjukdomar som mässling, difteri, kikhosta och till och med smittkoppor härjade. Bad var okänt för de flesta. Många barn tvingades arbeta eller tigga för att försörja sin familj.

Sofi Nilsson fick upp intresset för näringslära och hygien, hon gick på föreläsningar och läste böcker i kemi och fysik. Under signaturen S N-n eller bara N-n skrev hon, ibland tillsammans med sin man, artiklar om bland annat middagar åt fattiga barn och överansträngning hos yngre folkskolebarn.

Samtidigt engagerade hon sig i att bygga upp ett system av

så kallade arbetsstugor i anslutning till skolorna. Här fick barnen efter skoldagen lära sig sy, slöjda, laga skor och fläta korgar. År 1886 öppnades de två första av dessa föregångare till dagens fritidshem och de följdes snart av fler över hela landet, från Haparanda till Lund.

Med inspiration från Schweiz föddes också hos kretsen av kvinnliga filantroper idén om sommarlovskolonier, alltså att barnen under ett antal sommarveckor skulle sändas ut på landet. »Förening för Skollofskolonier« bildades och Sofi Nilsson tog plats i styrelsen. Under åren kring förra sekelskiftet fick 500 barn om året möjlighet att äta upp sig, vila ut och andas frisk luft bland annat på Vaddö i Stockholms skärgård (blivande Barnens ö).

EN TREDJE VISION som Sofi Nilsson förverkligade var hennes verkliga hjärtefråga: skolköket. Hösten 1888 byggde hon upp ett skolkök i Nicolai folkskola, nuvarande Storkyrkoskolan, i Gamla stan. Skolköket skulle ge flickorna – naturligtvis bara flickorna – i de högsta årskurserna en yrkesutbildning. Genom kunskaper i näringslära och ekonomi, tillsammans kallat hushållslära, skulle de också bli duktiga husmödrar och lyfta sina familjer ur misären. Och samtidigt skulle skolköket ge de yngre eleverna näringsrik mat, både i skolan och i arbetsstugan intill. En utbildning för skolköksföreståndarinnor startades och under 1890-talet spreds konceptet över hela landet, antingen i form av fasta kök eller som ambulerande vagnar.

Skolköket blev omtyckt men fick också kritik från de mer radikala inom kvinnorörelsen. Sofi Nilsson berättar själv i en intervju med tidningen *Husmodern* 1920: »Bildningssträvandena för kvinnan gingo ut på att hon skulle få tillfälle att läsa, läsa, läsa. Hon hade ju i så många hundra år fått stå i köket, så det skulle hon väl åtminstone få slippa.»

Ändå fick Sofi Nilsson presentera sitt skolkök under Stockholmsutställningen 1897. Presentationen blev en sådan framgång att hon och hennes man fick delta med skolköket också

vid världsutställningarna i Paris 1900 och i St Louis 1904.

Sofi Nilsson omsatte sina kunskaper i några skrifter, avsedda att användas i undervisningen. I »Hushållslärens första grunder för skola och hem« beskriver hon pedagogiskt hur den som andas på glas eller lägger handen på blank metall ser att det bildas imma: något avgår ur kroppen och måste ersättas. Så leder hon in läsaren på ämnet kost och näringsinnehåll och ger rader av tips. Somligt är matnyttigt än idag: storhandla, köp aldrig på kredit och välj färsk råvaror (»Köttet bör vara elastiskt och ej lämna grop, där man trycker«), annat är passerat (»Lungan är mindre närande, emedan den innehåller så mycket limgifvande ämnen. Bäst är att hacka den«).

I en annan liten skrift analyserar hon hur ett livsmedels näringsvärde förhåller sig till priset. Gäddans näringsvärde kan till exempel beräknas till 15 öre per kilo, medan dess kilopris brukar vara fyra gånger högre. Det ska jämföras med sillen, som säljs för bara halva sitt näringsvärde. Alltså: köp sill.

Sofi Nilssons sista skrift, storsäljaren *Om matlagning i enklare hem*, har en moraliserande ton. Hon går hårt åt de fattiga familjer som hon menar genom lättja, dryckenskap och gräl fostrar de unga till »pliktfrögnad lättingar«. Ansvar för detta lägger hon på kvinnan. Även för denna brist på klass- och kvinnosaksperspektiv fick hon kritik av yngre och mer progressiva debattörer.

Sofi Nilsson var trots detta en banbrytare. Genom sina ensamma studieresor, genom sitt engagemang för fattiga barns hälsa och kunskaper och genom det nya skolämne som hon introducerade i skolköket blev hon en svagt men klart lysande stjärna och en förebild för senare kvinnliga kollegor.

Bland dessa fanns min farmor, Elsa Bjärvall, född 1908. Hon höll fast vid sitt arbete som lärarinna i Alviks folkskola i Stockholm även efter det att hon hade fött sina tre barn – hon gick hem till barnflickan och ammade på frukostrasten. Man kan gissa att det var möjligt bland annat tack vare Sofi Nilsson och hennes förmåga att fortsätta i sitt yrke som gift och mor något halvsekel tidigare.

Katarina Bjärvall är frilansjournalist
pedagogiska.magasinet@lararforbundet.se

SOFI NILSSON

Sofi Nilsson (1840-1923) var folkskollärarinna och grundare av den svenska skolköksundervisningen. Bondflickan från Östergötland påbörjade sin lärarinnebana tidigt och rekryterades till Stockholm där den nystartade skolmyndigheten Överstyrelsen öppnade en mönsterskola. Med grunden i studieresor runt om i Europa och egna studier av näringslära och hushållsekonomi startade Sofi Nilsson 1899 Sveriges första skolkök, ett koncept som snart spreds över landet och väckte intresse utomlands. Hon skrev också tre korta läroböcker i ämnet hushållning.

Tidigare porträtt finns att läsa på pedagogiskamagasinet.se, sök på »pedagog på piedestalk«.

ATT LÄSA

Lasse Eriksson
Den elektriska damen
Uppsala Publishing House 2003
Sofi Nilsson
De vanligaste födoämnenas kemiska sammansättning
Fritzes 1895

Sofi Nilsson
Hushållslärens första grunder
Fritzes 1899
Sofi Nilsson
Om matlagning i enklare hem, Svenska nykterhetssällskapet 1898